

Motion

1981/82: 179

Kerstin Anér

De statliga datasystemen

Skydd mot maktmissbruk i datavärlden betyder ju att lagstiftaren fastslår och genomdriver de villkor under vilka samhällets databehandling kan upplevas som godtagbar av medborgarna. Det är en mycket praktisk definition av dataskydd, som undviker alla filosofiska definitioner. Och det är bra, för vad som är *godtagbart* i den här meningen måste alltid vara ett politiskt beslut. dvs. en kompromiss mellan många olika intressen.

Nu brukar man ofta säga att felet med databehandlingen är att människorna förvandlas till föremål, som sen behandlas maskinellt en objektivisering, som är ovärdig människan. Men vi måste alltid i ett samhälle i viss mån behandla varandra som objekt, antingen vi ger varandra socialvård eller tar ut skatt av varandra. Vi kan inte beakta varandras odödliga själar i varje sådan transaktion, och det behövs inte heller. Det viktiga är att den enskilde som blir behandlad inte berövas *rätten att påverka det sätt* på vilket han förvandlas till ett ting och att han själv får lov att på sina egna villkor lämna de upplysningar som bidrar till att utforma andras eller myndigheters bilder av honom.

Man kan säga att dataskyddets huvuduppgift är att förhindra ett samhällstillstånd, där medborgaren inte kan veta, vem som vet vad om honom och för vilket ändamål. Frihet i datasamhället är i en viss mening detsamma som att medborgaren kan veta säkert i förväg, vilka effekterna blir av de dataspår han lämnar efter sig under hela sitt liv. Det är ju det som karakteriserar en rättsstat: att myndigheterna inte får göra vad som helst med vilka medel som helst och att det finns kontroll på hur de gör det.

Alltså: den makt över sig själv, som medborgaren är tvungen lämna ifrån sig till andra genom att lämna ut upplysningar eller medge att de lämnas vidare, den makten borde han alltid få behålla en viss del av. Den bör naturligtvis bestå i att han får kontrollera om det som står om honom, är sant; men han måste också få kontrollera vem som vet det och för vilket ändamål.

Den som har möjlighet att samla på sig mer information än andra, får alltså ett övertag över dem. Så har det förstås alltid varit – det nya är som vanligt skalan. Men skalan gör fenomenen, och datorn har ändrat informationens omfång och tillgänglighet på ett sätt som liknar vad som hände, när Venedigs bankirer under högmedeltiden uppfann växeln och därmed gjorde kapitalet flytande på ett revolutionerande sätt. Eller när ångmaskinen gjorde det möjligt att dra nytta av människors arbetskraft i fantastiskt ökad omfattning och därmed ändra på hela deras levnadsförhållande – på gott och ont.

Medborgarnas ökade känslighet inför vissa informationsprocesser i stat och samhälle kommer inte av en slump. Den beror till stor del på ansträngningarna att sätta in den moderna informationsteknologin på alla områden, men den måste också ses i samband med en ny uppfattning av vad statsförvaltningen egentligen har för uppgifter.

Den moderna välfärdsstaten inskränker sig inte längre till att reagera på inre och yttre störningar utan vill i stället själv gestalta de konkreta förhållandena genom att förutse, planera och ingripa. Till detta ändamål använder den – om också hittills med växlande framgång – tillvägagångssätt som är vanliga inom näringslivet: planerings-, prognos- och simuleringstekniker, tillsammans med nya management-metoder, är viktiga grundvalar för denna del av statens maktutövning.

En högt utvecklad informationsteknologi är en nödvändig, om också inte tillräcklig, förutsättning för att effektivt sköta dessa strategier. Prognos och simulering av medborgarnas framtida handlingar förutsätter nämligen kännedom om deras nuvarande uppförande. Till detta behövs information från alla områden. Den planerade och omhändertagne medborgaren är alltså till en början den iakttagne och utspejade medborgaren.

Han får allt färre chanser att själv direkt tala med den som skall hantera hans öden. Man frågar honom inte själv – man ser efter i databanken. Han kommer inte fram till den myndighet han skall ha att göra med utan till ett specialiserat dataorgan. Han vet inte vad uppgifterna, som han lämnar, skall användas till, och i vilka sammanhang de kommer att dyka upp. Hans data behandlas utan hans egen medverkan, och han blir i stor utsträckning ignorerad – till förmån för sin egen dataskugga, som har desto större verklighet i myndigheternas ögon.

Slutligen: den yttersta rubbningen av maktbalansen, som datorerna kan tänkas medföra, är den som gäller datakvaliteten. Risker finns att det som kommer ut ur datorerna betraktas som sant och verkligt i en mera upphöjd mening än vanliga jordiska fakta. Det har i varje fall visat sig svårt för svenska medborgare att bevisa för datorn, att de inte var döda, trots att de själva fann faktum vara ganska belysande. Det finns en tendens på en hel del områden att låta dataskuggan, dvs. datorns bild av en människa eller annan företeelse i sinnevärlden, ta över och räknas som mera relevant för beslutsfattarna: Risker är inte alldeles gripna ur luften.

Om dessa krav skall kunna tillgodoses, måste en rad praktiska åtgärder vidtas, och jag vill här speciellt visa på hur det bör gå till, inte bara ur administrationens synvinkel men ur de anställdas och – särskilt viktigt! – ur kundernas. Man bör kunna se i vilken mån allmänheten som betjänas av verken (resp. avkrävs uppgifter etc.) fått det lättare eller besvärligare tack vare datarutinerna. Har blanketterna blivit fler och krångligare eller tvärtom? Begär man att kunderna skall lära sig särskilda uttryck och koder för att lämna uppgifter som skall sättas på dator? Har verket flyttat över arbete från sin egen sida (den betalda) till allmänhetens (den obetalda?).

Hur ser rutinerna för rättelser av fel ut? Hur snabbt och effektivt fungerar de – dels tekniskt, dels administrativt? Hur många gånger per år har det inkommit klagomål på felaktigheter i datorns uppgifter och hur fort har de i medeltal blivit behandlade?

Vilka samkörningar mellan olika register förekommer, dels rutinmässigt, dels tillfälligt?

Vilka nya projekt är på gång under den relevanta tiden, och vem i dessa projekt tar till vara allmänhetens intressen (som ovan)? Vilken person skall man vända sig till för att få upplysningar om detta? Finns det något organ inom projektgruppen som särskilt har till uppgift att beakta allmänhetens intressen?

Om myndigheten använder mjukdata, vilka åtgärder finns vidtagna för att se till att de inte missbrukas och att deras kvaliteten kontrolleras?

En sak som bör finnas vid varje system är en kort sammanfattning av vad datainspektionen har sagt om det, antingen DI måste ge sitt tillstånd eller bara har tillfrågats om sina synpunkter. DI:s diskussioner av systemens egenskaper är ofta en bra pedagogisk utgångspunkt för den som skall beskriva dem från allmänhetens synpunkt.

Sårbarhetsfrågorna måste också ha stor tyngd. Vad finns det för reservkapacitet, vem är ansvarig för säkerheten, vilka decentraliseringsåtgärder o. d. är under debatt eller utveckling?

Det är alltså exempel på sådant som *allmänheten* behöver veta i en verksamhetsberättelse. De anställda har fler och mer långtgående krav som deras fackliga företrädare bör ha möjlighet att bevaka. Myndigheterna har dock en självklar plikt att inte sätta personal i den situationen att de får ta emot obehag från allmänheten för fel som de inte själva kan rätta till. Rutinerna för felrättning bör även av denna anledning vara väl genomtänkta, väl kända och väl inövade.

Det är också viktigt för både personal och allmänhet att man noggrant redogör för de åtgärder som hindrar datapersonalen att få inblick i känsliga data som inte angår dem i tjänsten, samt vilka koder för tystnadsplikt och sekretess som råder. Även uppgifter om skydd för den som lämnar uppgifter till pressen bör finnas.

Allmänheten skall också veta hur och på vilka villkor den kan ta del av offentliga uppgifter som finns på data och inte lämpligen kan ställas till förfogande i annan form. Särskilt viktigt är att få veta var det finns register över olika sorters handlingar och hur man söker i dem, resp. får hjälp att söka i dem om det måste ske via en terminal.

För att medborgarnas krav på de statliga datasystemen enligt ovanstående, och antagligen även många andra synpunkter, skall kunna beaktas effektivt och i god tid, måste statskontoret och/eller andra myndigheter med ansvar för dessa system få dessa krav uttryckligen formulerade för sig.

Statskontoret har ett ansvar för att se till att myndigheternas ADB-hantering inte bara blir rationell och effektiv från myndigheternas synpunkt

utan också medför lättnader och ökad bekvämlighet för de människor myndigheten har att betjäna. Det är vidare statskontorets uppgift att se till att de föreskrifter som finns om allmänhetens rätt till insyn i offentliga data med minsta möjliga tidsutdräkt implementeras såväl i existerande som i planerade ADB-system.

Med hänvisning till ovanstående hemställs

1. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts rörande kraven på den offentliga redovisningen av förhållanden som rör de statliga datasystemen,
2. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts om statskontorets arbetsuppgifter.

Stockholm den 12 januari 1982

KERSTIN ANÉR (fp)